

УДК 821.161.2 – 3.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-3-12>**Любов ПЕЧЕРСЬКИХ,**
orcid.org/0000-0003-1377-4462

кандидат філологічних наук,

докторант кафедри української літератури та журналістики імені Л. В. Ушкалова
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) lpetcherskyh@i.ua**ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ІНВАРІАНТ ЖАНРУ УТОПІЇ
В РОМАНІ «РАДІО НІЧ» Ю. АНДРУХОВИЧА**

У статті розглянуто проблему утопічного мислення у добу техно-трансформаційної цивілізації. З'ясовано, що визначальними рисами жанру утопії є зображення ідеального стану суспільства, масштабність, всеохопність, описовість, наявність вимислу, збереження романної форми, наявність двосвіття, особлива нарративна і просторово-часова структура тексту, втеча від дійсності, компенсація недосконалості сучасного суспільства, застереження проти можливого негативного перебігу історії, передбачення образу майбутнього світу тощо. Обґрунтовано, що жанрова природа роману «Радіо Ніч» Ю. Андруховича є складною і містить риси утопії, параісторичного, пригодницького, шпигунського роману тощо. Визначено здатність жанру утопії до трансформації відповідно до епохи, коли він актуалізується, набуваючи характерних світоглядних особливостей. Наведено основні модифікації жанру в епоху постмодернізму, такі як дистопія, антиутопія, ентопія, контратопія, практопія. Простежено, що жанровою домінантою аналізованого роману є програмова амбівалентність: жанр утопії вступає у протиріччя з епохою тотального заперечення гранднарративу, водночас вираженою є потреба у віднайденні способу розв'язання ситуації із гібридною війною на території України. У статті зроблено спробу визначити основні маркери жанру утопії в аналізованому романі: неприйняття окремих аспектів дійсності, пов'язаних із захопленням частин України, продовженням війни на Сході, виражене у нереалістичних твердженнях, що стосуються припинення існування Росії. Висувається гіпотеза, що основним програмовим завданням Ю. Андруховича в романі є позбавлення статусу підкореного народу і зміна колективної та індивідуальної самоідентифікації. З'ясовується, що у романі відображено суспільний ідеал письменника, який полягає у визначенні інклюзивності людини на основі її самовизначення. Диференційовано різновид утопії у романі як практопію.

Ключові слова: роман, жанр, утопія, постмодернізм, інваріант.

Lyubov PECHERSKYH,
orcid.org/0000-0003-1377-4462

PhD in Philology,

Doctoral Student at Leonid Ushkalov Department of Ukrainian Literature and Journalism
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) lpetcherskyh@i.ua**POSTMODERN INVARIANT OF THE UTOPIA GENRE
IN THE NOVEL “RADIO NIGHT” BY YU. ANDRUKHOVYCH**

The article considers the problem of utopian thinking in the age of techno-transformational civilization. It was found that the defining features of the genre of utopia are the image of the ideal state of society, scale, comprehensiveness, descriptiveness, fiction, preservation of novel form, the presence of two worlds, special narrative and spatio-temporal structure of the text, escape from reality, compensation for imperfections of modern society, warning against the possible negative course of history, the prediction of the image of the future world, etc. It is substantiated that the genre nature of the novel "Radio Night" by Yu. Andrukhovych is complex and contains features of utopia, parahistorical, adventure, spy novel, etc. The ability of the genre of utopia to transform according to the epoch when it is actualized, acquiring characteristic worldview features is determined. The main modifications of the genre in the era of postmodernism include dystopia, anti-utopia, entopia, countertopia, practopia. It is observed that the genre dominant of the analyzed novel is programmatic ambivalence: the genre of utopia contradicts the era of total denial of the grand narrative, at the same time there is a need to find a way to solve the situation with hybrid war in Ukraine. The article attempts to identify the main markers of the utopia genre in the analyzed novel: rejection of certain aspects of reality related to the capture of parts of Ukraine, the continuation of the war in the East, expressed in unrealistic statements about the termination of Russia. It is hypothesized that the main program task of Yu. Andrukhovych in the novel is the deprivation of the status of the conquered people and the change of collective and individual self-identification. It turns out that the novel reflects the social ideal of the writer, which is to determine the inclusiveness of person on the basis of his or her self-determination. The type of utopia in the novel is differentiated as practopia.

Key words: novel, genre, utopia, postmodernism, invariant.

Постановка проблеми. Поняття утопії виходить поза межі літературного жанру, являючи собою амбівалентний, поліфункціональний, багатозначний феномен духовної культури людства (Чалікова, 1991). Техно-трансформаційна (за визначенням М. Епштейна) (Епштейн, 2001) цивілізація зазнала багатьох неможливих у довисокотехнологічну добу страхів – страху глобальної техногенної катастрофи, страху підкорення штучним інтелектом та інших варіантів подій, які розгортаються в утопіях або антиутопіях.

Утопічність мислення є унікальною рисою європейської культури (Бушанський, 2018: 31). Серед визначальних рис жанру утопії – зображення ідеального стану суспільства, масштабність, всеохопність, описовість, наявність вимислу, збереження романної форми, наявність двосвіття, особлива наративна і просторово-часова структура тексту (Файзрахманова, 2010: 144), втеча від дійсності, компенсація недосконалої сучасного суспільства, застереження проти можливого негативного перебігу історії, передбачення образу майбутнього світу (Шишкин, 2009) тощо.

Дослідженням проблематики жанру утопії та антиутопії в українському літературознавстві займалися Т. Бовсунівська (Бовсунівська, 2009), (Бовсунівська, 2010), (Бовсунівська, 2015), О. Журенко (Журенко, 2003), Н. Копистянська (Копистянська, 2005), Г. Сабат (Сабат, 2002), К. Тарасенко і Т. Шадріна (Тарасенко, Шадріна, 2013) та інші.

Жанрова природа роману «Радіо Ніч» Ю. Андруховича є складною і містить риси утопії, параісторичного, пригодницького, шпигунського роману.

Метою дослідження є вивчення авторських рис жанру утопії роману «Радіо Ніч» і визначення його модифікації відповідно до провідних ознак традиційної утопії.

Матеріали і методи. На матеріалі роману Ю. Андруховича «Радіо Ніч» за допомогою наукових методів гіпотези, аналізу, синтезу вивчаємо елементи-маркери жанру утопії й окреслюємо різновид жанру утопії, якому відповідають означені особливості і загальна ідейна настанова тексту роману.

Виклад основного матеріалу. У різні періоди свого розвитку жанр утопії був здатним більш виразно проявити окремі свої риси відповідно до потреб і викликів історичного моменту, концептуально зберігаючи світоглядний відтиск епохи.

Різновиди жанру утопії в епоху постмодерну демонструють значущі відмінності у трансформації родового поняття. «Дистопія» (образ державної організації, що демонструє руйнування будь-яких

ілюзій), «антиутопія» (критичний образ суспільства, побудованого за утопічними принципами (див. (Каракан, 1992)), «ентопія» (втілення ідеального проекту), «контратопія» (протиставлення двох уявних суспільств), «практопія» (позитивний, але реалістичний, не найкращий, але більш практичний і сприятливий світ) (Тоффлер, 2002).

Характерною жанровою домікантою у Ю. Андруховича є програмова амбівалентність: з одного боку, жанр утопії вступає у протиріччя з епохою тотального заперечення гранднаративу і будь-яких пафосних проектів загального щастя, а з іншого – вираженою є потреба у віднайденні способу розв'язання ситуації із гібридною війною на території України. Крізь програмову іронічність тексту проглядають виражені контури утопії. Амбівалентність авторського жанрового інваріанту аналізованого роману також виражається у поєднанні елітарного коду жанру, що неодноразово актуалізувався протягом історії з часів появи першої «Утопії» Т. Мора 1516 р. у Великій Британії (перша українська антиутопія – роман В. Винниченка «Сонячна машина» (1928), у 2011–2014 роках побачила світ трилогія політичних трилерів: «Час смертохристів: Міражі 2077 року», «Час Великої Гри. Фантоми 2079 року», «Час тирана. Прозріння 2084 року» Ю. Щербака, антиутопії «Хронос» Т. Антиповича (2011), «Маша, або Постфашизм» Я. Мельника (2013), «Червона зона» А. Чапая (2014), «Кагарлик» О. Шинкаренка (2014), «Коли у місті N дощить» М. Косян (2015)), і масового коду наскрізної іронічності наративу.

Очікування, що великі письменники вилікують чи змінять суспільство, марні, як вказує, зокрема, О. Бойченко: «Від епохи до епохи людство накопичувало культурний багаж. Відповідно станом на початок ХХ століття нагромадилося культури більше, ніж будь-коли раніше. А яким виявилось ХХ століття? Суцільні звірства і масове винищення. Пощо старалися Бах і Моцарт, Кант і Гете, якщо після них мав прийти Гітлер і збудувати концтабори? Пощо російська література розводилася про сльозу дитини, «милюсть к падшим» і «маленького человека», якщо мав прийти Сталін і збудувати ГУЛАГ?» (Андрухович, 2018: 157). Ю. Андрухович заперечує прагнення покращити людство своїми творами: «Я маю інше на меті <...> Я вважаю, що залишилося ще дуже багато таких історій, навіть окремих формулювань, фраз, якихось мотивів, які досі не були сформульовані українською мовою. От що я намагаюся робити у своєму письмі – це формулювати українською те, чого цією мовою ще

не існувало. І таким чином, напевно, й намагаюся впливати на ту спільноту, чи <...> маленьку частинку людства» (Андрухович, 2018: 157).

Маркерами жанру утопії в аналізованому романі вбачаються неприйняття окремих аспектів дійсності, пов'язаних із захопленням частин України, продовженням війни на Сході, а також нереалістичні твердження, що стосуються майбутнього Росії, у вигляді непрямих вказівок, наприклад російська мова у тексті роману – це «мова, що її колись називали російська» (Андрухович, 2021: 16), у в'язниці Ц. серед в'язнів різної національної приналежності є й «ті, кого ще донедавна звали росіянами» (Андрухович, 2021: 70), «<...> кожній війні колись настає кінець <...>, у Носорогах з'явилася Перша міська винарня <...> Це свідчило, що навіть у тій занедбаній та віддаленій від будь-яких центрів підкарпатській глибинці людство так само хвацько і сміючись прощається зі своїм минулим» (Андрухович, 2021: 47). Тема закінчення війни і прощання з цим минулим звучить тим виразніше на фоні згадок про попередні: «Велику війну» та «Другу війну» (Андрухович, 2021: 48, 49). З огляду на основний масив і подібність маркерів утопії у романі можна розцінити утопію Ю. Андруховича як відповідь на популярність цього жанру у сучасній російській романістиці, зокрема на такий образливий для будь-якого українця текст, як роман-антиутопія В. Пелевіна «S.N.U.F.F.» (Пелевін, 2012), у якому одним з уявних світів виступає «Українській Уркаганат», тоталітарна держава з деградуєчим народом, що живе виключно сільським господарством і торгівлею газом.

Саме прощання з минулим у вигляді статусу підкореного народу з відповідною самоідентифікацією є головним програмовим завданням Ю. Андруховича в романі. Він прагне досягти мети, не озвученої у тексті твору, але зрозумілої у контексті аналізу есеїстики і усієї жанрової системи письменника, що створювалася протягом майже тридцяти років: зміни самоідентифікації українців із позиції підлеглої і залежної на вільну і зорієнтовану на самоцінну рівноправну позицію в світі. Ця настанова обігрується у запереченні Ротським інституту подружнього життя: «Зате я буду незалежний. Вільний від поясів вірності та подружніх зрад. <...> Не боятися звикнути, жити, перетворитися на потворну вмираючу взаємозалежну Єдність» (Андрухович, 2021: 112). Ідеал свободи охоплює всі сфери життя героя.

Письменник досить пунктирно вибудовує образ рідної країни Йосипа Ротського, центральної постаті роману, за допомогою фактів, що відповідають найновішій історії України.

Часо-просторові межі роману є відносними. Місто Носороги наділяються автором неабиякою поважністю віку: на кінець XV століття місто мало вже двадцять шість правителів. Герой Ю. Андруховича потрапляє до уявної країни «<...> в центрі Європи й Карпат, непретензійної і тим затишної» (Андрухович, 2021: 106), його «занесло до Носорогів – не містечка, а такі міста в околицях одного зі семи десятків географічних центрів Європи дещо східнішого її варіанту» (Андрухович, 2021: 15). Однак автор показує не процес трансформації реальної ситуації, а її результат, і результат досить детальний, що відображає уявлення письменника про щасливе буття українського суспільства вільно від військової агресії та будь-яких культурних впливів російської держави.

Письменник у гумористичній тональності виражає свій справжній суспільний ідеал, який полягає у визначенні інклюзивності людини на основі її самовизначення (Андрухович, 2018: 188–189), а не на основі мови чи якихось інших відмінностей: «<...> Носороги як місто відчинених брам, куди прибивало фріків і самітників з усього світу. Місто, де протягом останніх десятиріч на виборах стабільно перемагала коаліція ботаніків і лібертаріанців, а мером от уже четверту каденцію служив напівчорношкірий карпатський гей-сепаратист» (Андрухович, 2021: 107).

Різновид утопії, яку будує Ю. Андрухович у своєму романі, можна класифікувати як практицію, оскільки звертається увага на недосконалі аспекти життя суспільства, наприклад: «Та сама занедбаність і руїна, всюди якісь початки чогось незробленого й покинутого, перетвореного на сміття і запустіння. Межова незугарність ландшафтів» (Андрухович, 2021: 108).

Висновки. Лейтмотивом утопії є заперечення наявної соціальної реальності вигаданими бажаними фактами. Ю. Андрухович у романі «Радіо Ніч» заперечує факт продовження воєнних дій на Сході України уявним припиненням існування Росії як держави. Пафос твору підсилюється запереченням існування навіть російської мови, що ілюструє бачення письменника про побудову майбутнього України окремо від країни-агресора. Авторські особливості жанру утопії свідчать про різновид жанру «практиція», до якого можна віднести роман.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Радіо Ніч. Чернівці: Меридіан Черновіц, 2021. 456 с.
2. Андрухович Ю., Бойченко О., Друль О. ВОРОХТАРИУМ: літературний тріалог з діалогом і монологами. Київ: Пабулум, 2018. 240 с.
3. Бовсунівська Т. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків.: Діса плюс, 2015. 368 с.
4. Бовсунівська Т. Жанрологія та поетика. К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. 180 с.
5. Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів: Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману. К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009. 519 с.
6. Бушанський В. Утопії й антиутопії в європейській культурі. *ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Наукові записки*. 2018. Випуск 3–4 (95–96). С. 30–58.
7. Журенко О. Модерні тенденції української романістики 20-х рр. XX ст. Автореф. Дис...канд. філол. наук. К., 2003. 21 с.
8. Каракан Т. О жанровой природе утопии и антиутопии. *Проблемы исторической поэтики*. 1992. Т. 2. С. 157–160. URL: <http://poetica.pro/journal/article.php?id=2369>.
9. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Львів: ПАІС, 2005. 368 с.
10. Пелевин В. S.N.U.F.F. Эксмо, 2012, 480 с.
11. Тарасенко К., Шадріна Т. Модифікація романного жанру в літературі постмодернізму. *Серія: Гуманітарні науки*, 2013 р., № 1 (32). С. 16–25.
12. Сабат Г. У лабіринтах утопії та антиутопії. Дрогобич: Коло, 2002. 160 с.
13. Тоффлер Э. Третья волна. М.: АСТ, 2002. 776 с.
14. Утопия и утопическое мышление: антология зарубежн. лит.: Пер. с разл. яз./ Сост., общ. ред. и предисл. В.А. Чаликовой. М.: Прогресс, 1991. 405 с.
15. Файзрахманова А. Типология жанра литературной утопии. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2010. № 13 (194). *Филология. Искусствоведение*. Вып. 43. С. 136–145.
16. Шишкин Д. Многообразие утопии в современной культуре. Автореф. Дис...канд. филос. наук. Ставрополь, 2009. 23 с.
17. Эпштейн М. Debut de siecle, или От пост- к прото-. Манифест нового века. *Знамя*. 2001, №5. С. 180–198.

REFERENCES

1. Andrukhovych Yu., Boichenko O., Drul O. VOROKHTARIUM: literaturnyi trialoh z dialohom i monolohamy [VOROKHTARIUM: literary triologue with dialogue and monologue]. Kyiv: Pabulum, 2018, 240 p. [in Ukrainian].
2. Andrukhovych Yu. Radio Nich [Radio Night]. Chernivtsi: Merydian Chernovits, 2021. 456 c. [in Ukrainian].
3. Bovsunivska T. Teoriia literaturnykh zhanriv: Zhanrova paradyhma suchasnoho zarubizhnoho Romano [Theory of literary genres: Genre paradigm of the modern foreign novel]. Kyiv: Publishing and Printing Center "Kyiv University", 2009. 519 p. [in Ukrainian].
4. Bovsunivska T. Zhanrolohiia ta poetyka [Genrology and poetics]. Kyiv: Publishing and Printing Center "Kyiv University", 2010. 180 p. [in Ukrainian].
5. Bovsunivska T. Zhanrovi modyfikatsii suchasnoho romanu [Genre modifications of the modern novel]. Kharkiv: Disa Plus Publishing House, 2015. 368 p. [in Ukrainian].
6. Bushanskyi V. Utopii y antyutopii v yevropeiskii kulturi. [Utopias and anti-utopias in European culture]. *I. F. Kurasa NAS of Ukraine. Proceedings*. 2018. Issue 3–4 (95–96). Pp. 30–58. [in Ukrainian].
7. Epshtein M. Debut de siecle, yly Ot post- k proto-. Manyfest novoho veka. [Debut de siecle, or From post- to proto-. Manifesto of the new century]. *Znamia*. 2001, no. 5. Pp. 180–198. [in Russian].
8. Faizrakhmanova A. Typolohyia zhanra lyteraturnoi utopyy. Typology of the genre of literary utopia. *Bulletin of the Chelyabinsk State University*. 2010. No. 13 (194). *Philology. Art criticism. Issue 43. S. 136–145*. [in Russian].
9. Karakan T. O zhanrovi pryrode utopyy y antyutopyy [On the genre nature of utopia and anti-utopia]. *Problems of historical poetics*. 1992. Vol. 2. Pp. 157–160. URL: <http://poetica.pro/journal/article.php?id=2369>. [in Russian].
10. Kopystianska N. Kh. Zhanr, zhanrova systema u prostori literaturoznavstva [Genre, genre system in the space of literary criticism]. Lviv: PAIS, 2005. 368 p. [in Ukrainian].
11. Pelevyn V. S.N.U.F.F. Eksmo, 2012, 480 p. [in Russian].
12. Tarasenko K., Shadrina T. Modyfikatsiia romannoho zhanru v literaturi postmodernism [Modification of the novel genre in the literature of postmodernism]. *Series: Humanities*, 2013, № 1 (32). Pp. 16–25. [in Ukrainian].
13. Toffler E. Tretia volna. [Third wave]. Moscow: AST, 2002. 776 p. [in Russian].
14. Utopiya y utopycheskoe myshlenye: antolohyia zarubezhn. lyt. Ed. by V. A. Chalikova. Moscow: Progress, 1991. 405 p. [in Russian].
15. Sabat H. U labiryntakh utopii ta antyutopii. [In the labyrinths of utopia and anti-utopia]. Drogobich: Kolo, 2002. 160 p. [in Ukrainian].
16. Shyshkyn D. Mnohoobrazye utopyy v sovremennoi kulture. The diversity of utopia in modern culture. Abstract of thesis. Dis. ...Doct. Philos. Stavropol, 2009. 23 p. [in Russian].
17. Zhurenko O. Moderni tendentsii ukrainskoi romanistyky 20-kh rr. XX st. [Modern tendencies of Ukrainian novelism of the 1920s]. Abstract of thesis. Dis ... Doct. philol. K., 2003. 21 p. [in Ukrainian].